

elűtően új úton indul. Dugonics az, aki Gyöngyösivel szemben ezt az érzelmes époszt korának megfelelő színesebb formában ugyan, de egyúttal melegebb tartalommal, az egyszerű, igaz érzelmek világához aránytalanul közelebb hozza. Dugonics a realitás iránti erős hajlamával tulajdonképpen nem Gyöngyösi barokk-szerű költőiségének szerves folytatója, hanem visszatér Zrinyi és Balassa magyarosabb s több eredetiséget magába záró költőiségéhez. Amit Arany János Zrinyiről a Zrinyiász taglalása kapcsán mond, az bizonyos mértékig Dugonicsra is alkalmazható „nem csupán finom érzéke s képzelete van a classikusok szépségeit elfogadni és újjá termelni, hanem nyílt szeme is, megfigyelni az élet tarka jelenéseit“. Méltán mondhatjuk tehát Dugonics örökének azt, amit lelkes tanítványa, Csokonai, majd ugyanezen a soron Vörösmarty, Petőfi és Arany, a lángelmének a tökéletesség felé haladó formáiban létrehozta!

(Folytatjuk.)

Bibó István.

A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban.

II.

Népi kultúránkban a magyar lelket összepántoló, közösségi jellegét megadó másik erő: a néphiedelem. Néphiedelmeink összehasonlító vizsgálata²³ is bizonyosságot tesz arról, amit népi kultúránk és a magyar lélek kollektív jellegéről mondtunk eddig. Ugyanazok a hiedelmek kényszerítették a hódmezővásárhelyi parasztot, a rétközi pákászt, a székely góbét például a halál ünnepélyes komolyságában a különféle babonás, mágikus aktusok végrehajtására. Ugyanúgy igyekeznek Dunántúl, mint a Nyíren elhárítani a tehenrontó boszorkányok mesterkedéseit. Az ünnepek babonás szokásai is hasonló alapvonásokat tüntetnek fel — s felsorolhatnánk még tömegtelen fajtáját babonáinknak: mindig ugyanazzal az alapazonossággal, a hasonló védekezések, varázslások formáival találkozunk.²⁴ Most nem érde-

²³ I. Róheim G.: Magyar néphit és népszokások, Bpest [1925] II. kiad.

²⁴ Természetesen közelről sem akarjuk tárgyalni hiedelem-világunk összefüggő rendszerét: csak kiragadott, bizonyító példák ezek a hiedelmek rokonságára, amit az Ethnographia évfolyamainak babonaközlései bizonyítanak.

kel bennünket, hogy egyik babona esetleg tót, a másik ruthén, amaz még bolgár-török eredetű-e vagy sem. Róheim bizonyos joggal mondja tanulságos könyve zárófejezetében: „Európa népei egyáltalában nem tudják, hogy lelkileg milyen közel állnak egymáshoz”.²⁵ Ettől eltekintve most, csak annak a megállapítása volt a cél, hogy a magyar területen belül ez a rokonság igaznak vehető.

Néphiedelmeink vizsgálata vezet át a magyar lélek másik alapvető tulajdonságához, amelyet a *szemléletforma totalitásának* nevezhetünk. Mit értsünk ezalatt? Ethnológiailag köz tudomású tény, hogy a primitív népek világszemléletében reális és irreális képzetek, racionálisan magyarázható és irracionális tények hite, az abszolútumok és relativumok értékvilága minden értékelő különbség nélkül, differenciálatlanul olvad, fonódik egybe. Egy vasdarab nagyon hamar lehet mágikus varázseszköz, s a halál sem egyéb valami hosszú álomnál, vagy fáradtságokkal telt veszélyes útnál. Ezt a szemléletformát nevezték prelogikus gondolkodásnak, nevezik az azonosulás jelenségének is.²⁶ Bennünket most csak ez a lélekalkat, a szemléletnek e sajátos totalitása érdekel, amelyben csillagok, fák, madarak és emberek egyformán mágikus s transcendens hatalmak és reális, földi valóságok is egyben.²⁷ A szemléletnek ez a zsúfolt, homogén: primitív formája, ez az egyneműen kozmikus látásmód jelenik meg más kultúra-formában, sokkal kevésbé gazdagon, sokkal differenciáltabban a magyar paraszti lélekben is. Ez a helyes kiindulási pont néphiedelmeink rendszerezésekor. Népünk hiedelemalkotó fantáziájában ugyanazok az erők működnek, ha már legyöngülten is, mint amelyek a primitív szemlélet-módot formálták. Csak pár kiszakított példát ebből az egységes hiedelemvilágból. Gondoljunk a táltosoknak titokzatos alakjára, akiknek irracionális, emberfölötti hatalmak adtak rontásra és segedelemre.

²⁵ i. k. 339. o. Szépen mondja Goethe:

„Hier dacht' ich lauter Unbekannte,
Und finde leider Nachverwandte,
Es ist ein altes Buch zu blättern:
Vom Harz bis Hellas immer Vettern“.

Faust, II. 3128—31. sorok.

²⁶ E részre l. Bibó I.: A primitív ember világa, Szegedi Tud. Ktár. II., Szeged, 1927. Bibó tanulmánya elsősorban módszertani fölfogása miatt jelentős számunkra: a néplélektani kutatásoknak követendő útát mutat a külföldi ethnológiai eredmények objektív átvizsgálása után.

²⁷ A mágiáról l. Marót K.: A mágia... c. tanulmányát. Társadalomtudomány, 1930.

Vagy gondoljunk a boszorkányok, garabonciás diákok mágikus hatalmára, akik irreális módon ugyancsak reális károkat okozhatnak tehát rontással, szemveréssel. Egyáltalán népi hiedelemvilágunk mithikus alakjai — itt a mesében előfordulókat se feledjük el — mind magukon viselik az irrealitásnak, irracionálisnak vonásait, a legvaskosabban reális tulajdonságokkal együtt: földöntúli erők megszemélyesítői, konkretizálói ők. Szerelmi mágiánknak eljárásaiból is kiviláglik, hogy egészen triviális úton érhet el a bűvölő irracionális hatásokat. Megeszi a közömbösszívű legény a mágikus pogácsát, és örökkétartó, féktelen szerelem ejti hatalmába. Az ajaki asszony (Szabolcs megye) áldozás után haza menve belefúj a gügyögő gyermeke szájába, hogy az hamarabb tudjon megszólalni.²⁸ Ebben a babonában a keresztény gondolkodás mögött ott lappang a mágikus erőiben, a páralelekben való pogány hiedelem. De nem érdemes egyes babonákra hivatkozni: egész népi hiedelemvilágunkat a reális és irreális erők, a racionális és irracionális hatalmak egységbelátása jellemzi. Mágikus mithológia ez, melyben nincs meg a mi racionálisan szétválasztó, fogalmi szisztematikánk. Természetesen ez a szemléletforma, ez a hiedelemvilág éppenúgy megtalálható a protestáns, mint a katolikus, vagy a görög-katolikus parasztnál — e tekintetben felekezeti korlátok nem vonhatók. Rendszerint úgy mondják, hogy igazán csak a görög katolikusok, -keletiek, katolikusok a babonások, s a protestánsok nem. Ez a kijelentés nem igazolható.²⁹

A szemléletformának ez a totalitása azonban nemcsak hiedelmeinkben élő pogánykori, primitív örökség, mely egyre jobban fakul és veszít meggyőző erejéből. Népmeséink lélektanát is érdemes vizsgálat alá venni ebből a szempontból. A magyar népmesét — s minden valóban népi mesét — szintén ez a termékeny, fantáziamozdító, primitív látásmód irányítja. A népmese világa, amely a folklóre megállapításai szerint mithikus elemeiben régi, pogány vallási felfogásra megy vissza,³⁰ közel sem arra jó, hogy csak az unalmat űzze el, hanem a nép lelkében valóságos, a filozófusokkal szólva érvény-világ jellege van.

²⁸ Saját szabolcsi gyűjtéséből.

²⁹ I. az Ethnographia évfolyamaiban közölt babonákat: kitűnik, hogy mindenféle vallású magyar terület adott babonát elegendőt. E tekintetben — túl az egyebűnösen ismert adatokon — jelentős élmény volt a tanulmányíró számára tavaly nyári gyűjtő-útja. Nyíri és rétközi kálvinisták között is sikerrel járt a babonagyűjtés: nem kevés s nem is színtelen az összegyűjtött babona-anyag.

³⁰ I. erre vonatkozóan Solymossy Sándor tanulmányait.

A népmese a csoda, az irrealitás, irracionális lehetőségének, érvényének tudatán épül. A legbetegebb, legrühesebb gebe csak a varázsszóra vár, hogy hatalmaserejű, mindent-tudó, táltosparipává rázkódjék. A legkisebb fiú, a leggyengébb, az üldözött lesz a diadalmas, az uralkodó. Az ilyen motivumokban a csoda és az irracionális erők érvényesülésében való hit mellett még a szegény ember szociális vágyai is szublimálódnak.³¹ Hisz ismerünk mi is hatalmaskodó sárkányokat, akik megkívánják maguknak a város szűzeit. A népmesében azonban hamarosan elnyerik büntetésüket, akárhány fejük van, akármilyen fortélyosak is. Ezekben a mesékben az abszolutumok szimbólumaivá nőnek a hősök: az igazság, szépség, jóság, a tisztaság és becsület hősei ők, akik a nép naiv hitében irracionális, mágikus, gonosz erők, földi, reális akadályok, relativ szempontok ellenére is győzedelmeskednek.

A szemléletformának ugyanezt a színes totalitását, gazdagságát találjuk egy másik népköltési műfajunkban: a betlehemes játékokban. A kereszténységnek nagy csodája: Istennek emberré válása, szüztől való szeplőtlen születése magában hordja a realitás és irrealitás feszítő ellentéteit. Tehát a betlehemes játék műfajában immanens módon adott ennek a szemléletformának minél teljesebben való érvényesülése. Ezekben a betlehemes játékokban is a magyar parasztnak a reálist és irreálist, a racionálist és irracionálist egységbelátó szemlélete jelenik meg. Rokonságuk, egymással való összefüggésük a betlehemes énekeknek, egész országszerte formai, tartalmi egyezésekből nyilvánvaló. Ugyanazok a tréfák: az öreg, nagyothalló pásztor, aki az angyalok igehirdetésében, pásztorársainak örvendező serkentgetéseiben mindig ugyancsak reális örömeket: gomolyát, kolbászt, pénzt vél hallani — jól érthető okokból.³² Nyíren elámulva nézi a betlehemes játékot, templomot: „Jaj, de nagy fényesség!” csapja össze a kezeit, majd hozzát teszi hamiskásan: „Miféle ócska menyország ez?”³³ — tehát a realitás nyelvére fordítja le áhítatát. Általában e betlehemes játékokat a sokszor durvaságokig menő jókedv, reális részletezés és a transzcendens, abszolút erők oltalma alatt való boldog, áhítatos örvende-

³¹ Erre a szociológiai szempontra hívja fel a figyelmet egy tanulmány, ha nem is módszeres kifejtéssel, de gondolatadóan: Wagner Lilla: A magyar népmese és szociológiai tanulságai. Századunk, 1928.

³² Az öreg pásztor alakja egyébként pogánykori emlék torzított csökevénye, amint ezt Solymossy S.: A magyar ősvallás (Magyar Szemle. 1932. jun.) c. tanulmányában említi.

³³ Saját szabolcsi gyűjtésből.

zés tesz sajátossá, bájossá. Ime, mutatóba az egyik dunántúli karácsonyi éneknek egy strófája:

„Pásztortársok új hírt mondok,
jertek vélem tsudát láttok
Egy szép szűz az éjtszakán
Fiatskát szült a' szénán,
ej, ej, ej, ej, ej,
hol lesz Szűz emlődben tej?“³⁴

A magyar lélek e sajátos, totális szemléletformája mintegy előrevetett bizonyossága egyúttal annak a tételnek, hogy a magyar léleknek alapvető sajátosságai közé tartozik a vallásosság is. Ez alatt a vallásosság alatt most ne gondoljunk meghatározott, tételes vallásra, katholicizmusra, vagy protestantizmusra. Ez a vallásosság csupán annak a szemléletformának vallásos vetülete, amelyről az imént beszéltünk. Egyszerű tényeknek, cselekvéseknek mély, szimbólikus jelentősége, vallásos értelme van. Az ilyen lélekület pedig kiváltképpen alkalmas liturgiának teremtésére, vagy az abbavaló kollektív és áhítatos beleolvadásra. Ahol ez utóbbi nem, vagy alig lehetséges, mint például a protestánsoknál, ott nagyrészt a hiedelmek világába, merevebb etikai állásfoglalásba helyeződik át ez a vallásos szellem. A katolikusoknál azonban megvolt rá a mód és lehetőség, hogy a hívők a liturgia szimbólikus értelmű gesztusaiba, formáiba szublimálják vallásos áhítatukat. Sőt a katolikusoknál a vallás meghatározott liturgikus cselekedetein túl még itt-ott bizonyos laikus népi liturgiának a nyomait is felfedezhetjük. Itt nem azokra a balázs-járásokra, gergely-napi járásokra, pünkösödülésre, betlehemezésre gondolunk, amelyeknek célzata nagyon is reális vágyakat fejez ki az előadók részéről. Azokra a jelenségekre kell figyelmet fordítanunk itt, amelyekkel a pócsi búcsú zárandokainak, a szegedi Havi-Boldogasszony búcsúsainak áhítatában találkozunk. Ez a vallásos áhítat, amely az egyént a közösség misztikus extázisába sodorja, nem elégszik meg a szabályos, előírt liturgius formákkal. Saját, küzködő, primitív formákban bontja ki lelkét annak az abszolútumnak az árnyékában, amelyet oly valóságosan érez.

Megvalósításra váró feladat még — a legvégső időben! — a magyar vallásos néprajz anyagának folygyűjtése és földolgozása: vallásos (most nem babonákra gondolunk), ünnepi szokások, saját imák, ének, imamódok, áhítat gyakorlatok, népi

³⁴ Magy. Népkölt. Gyűjt. VIII. 80. o.

eredetű vallásos szekták áttanulmányozása. Ennek a munkának az elvégzése után sokkal konkrétebben állana előttünk a magyar vallásos lélek, mint e rövid vázlat keretében. Most ne térjünk ki a látóasszonyok, emberek sok hálás anyagot adó alakjaira, minthogy ezek sajátos lelki beállítottságuknál fogva nem vonhatók e körbe, bár figyelemre méltó általános nagy hitelük, tekintélyük.

Ebben a három alapvonásban véljük föltalálni a magyar léleknek népi kultúránkából kirajzolódó állandó alkati-vázát. Szándékkal csak a legalapvetőbb vonásokat akartuk kimutatni, s ebben az összefüggésben nem nyomoztuk tovább, hogy ezekből a lelki alaptulajdonságokból milyen egyéb, másodlagos tulajdonságok következnek, s hogy ez az egységes magyar lélek milyen színekkel gyarapszik egy-egy kisebb tájegységen belül. Ezért nem kerül sor pl. a magyar lélek sajátos formájú arisztokratizmusára, biztonságára, nyers, sokszor durván reális humorérzékére, finom érzékenységére s még több ilyen tulajdonságára. E tulajdonságok nem mindig egyértelműek, megjelenési formájuk változó és vizsgálatuk csak a három alapvonás természetének tisztázása után, azokra való fölépítéssel képzelhető el.

Azt sem hisszük azonban, hogy e három alapvető lelki tulajdonság elhatárolóan egyénítette volna a magyar lelket egyéb paraszt népek lelkiségétől. Akárki joggal mondhatná, hogy a kollektivitásnak, totális szemléletformának és vallásos-beállítottságnak ez a hármasszó lélekalakító ereje egyebütt is formálta a paraszt-lelkiséget. Bizonyos azonban az, hogy a folklorista a magyar lélek *alapképletéről* szólva nem mondhat többet: egyéb tulajdonságok vizsgálata már e három alapvonás apriori feltételezésén, vagy előzetes kivizsgálásán nyugodhatik csak.

Hogy a magyar lelket mégis módunk legyen alapjellegetben elkülöníteni a többi paraszt népek lelkiségétől, hogy egyedüli, individuális karakterét megrajzolhassuk, ehhez szükség lenne a népi kultúrából meghúzott komponens mellé még a magyar parasztság történeti, szociális sorsának komponenseire is, hogy csak az elsőrangú komponenseket említsük. A magyar paraszt történeti, szociális sorsának tudományos vizsgálata azonban már nem elsősorban a folklorista feladata, aki ugyan látja, hogy a magyar történet az ő szemléletét igazoló tanulságokat nyújt.

Mert a magyar paraszti sors csak elősegítette azt a jelleg-

zetesen fájdalmas árnyalatú, magára hagyott kollektív életformát, amely hol a realitás, vaskosság, hol a mágikus hiedelmek, abszolutumok ölébe menekülhetett csupán. Már Szent István korában, mikor még a kialakult rendi tömörülésekről valójában nem beszélhetünk, a köznép között már különbség van: előnybe részesül a vendégnép, a hospes.³⁵ Bizonyos, hogy a magyar történet folyamán a vendégnép nem egyszer érdemen felül részesült szociális előnyben a magyar paraszttal szemben. Takáts Sándor jellemzően írja a bevándorolt németsegről: „A bevándorlott németiség hamarosan kimutatta, hogy darázsnak sok, méhnek pedig kevés“.³⁶ Viszont pl. a Délvidéket magyarító, szeretett városából kirajzó szegedi civist, parasztot csak akadályok, nehézségek fogadták.³⁷ Az a magyar paraszti sors ez, amelyről önkéntelenül is oly találóan beszél a pataki inventárium egyik mondata: „Az hálnak az örege az úré, az aprója az halászoké“.³⁸ Valóban érthető, hogy az alacsonyabb társadalmi osztály régente büntetés számba ment.³⁹ E pár sötét vonással jeleztük itt röviden a magyar lélek alakulásának történeti, szociális útját. Ennek az útnak analízise és szintézise azonban nem a folklorista feladata, aki azt hiszi, hogy az általa nyújtott kép immansens igazságát csak erősítik, élesebb megvilágításba helyezik a történet és a szociológia által nyújtott tények.

Illuziórontó, fájdalmas befejezésül nem hallgathatjuk el ennek a népi kultúrának s ebben a kultúrában megvalósult léleknek pusztulását. Ma már valóban szomorú jogunk elmondani: a félműveltség, ferde és tökéletlen műveltség jellemzi sokszor a magyar parasztot. A város, a legutóbbi történeti zúzódások, változások, a perspektívának hirtelen és erőszakos kitágulása, a bensőség, kultúra nélküli civilizáció egyre szélesebb körben való terjedése és fölületes terjesztése az alapokai a népi kultúra halódásának. A tragikus az, hogy a magyar paraszt elől örök szociális történeti számkivetettség elvette azt a lehetőséget, hogy szervesen, harmonikusan átvehesse, sajátjává tegye az európai kultúrát, a műveltségnek a mi értelmünkbe vett szellemét. Viszont ma már egyre jobban kisiklik lába alól a régi, primitív szemlélet gazdag, színes talaja, amely telítve

³⁵ Schneller Edith: A jobbágyság társadalmi helyzete a parasztlázadások előtt. 7. o., Pécs, 1929.

³⁶ Emlékezzünk eleinkről, 352. o. Bpest, é. n.

³⁷ I. Tömörkény István „Telepesek“ c. novelláját: Gerendás szobákból, 12. o., Bpest, 1904.

³⁸ Idézi Takáts: i. m. 208. o.

³⁹ Schneller E.: i. m. 9. o.

volt szellemi energiákkal; s ma már egyre inkább racionálisabb, szürkébb, szegényebb lesz a szemlélete. Tehát a két értékes lehetőség (a régi szemlélet és az európai művelődés) között nem történt, nem történhetett meg az átmenet. Hogy ez a mai lélekállapot milyen nagy és szellemi életünk fejlődése szempontjából milyen végzetes jelenség, erről nem kell részletesen beszélni. Szekfü Gyula joggal írhatta a magyar parasztról: „Hogy Magyarország legtermékenyebb harmada idegen uralom évszázadai alatt is megmaradt magyarnak, az a magyar paraszt érdeme”.⁴⁰ Magyar történetünk utóbbi nagy veszteségei között ennek a magyar paraszt-léleknek sorvadása számítható a legnagyobbak közé.

Ortutay Gyula.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Hengerbóc.

E szó 'bukfenc, hátrafelé való bukfenc, oldalaslag lefelé való hempergés' jelentésben Sopron és Vas megyében használatos. Változatai: *henger-buc* CzF. (*bukfenc* a.), *hengeri-buc* Kassai. Igeképzések: *hengerbócoz* CzF., *hengerbuócoz* Sopron m., *hengerbócál* Vas m. Kassai MTsz., *hengerbocázik* Sopron m. MNy. 4:384. Az EtSz. szerint „első tagja *hengeredik*, utótagja pedig talán a *bukik* igével függ össze“. A szó főnévi származékai azt bizonyítják, hogy a *bukik* igével nem áll semmilyen kapcsolatban sem. Ezek a következők: *henger-buck* Márton 1807, *henger-bucok* 1823 (vö. *hengerbuckot hányók* Kazinczy, Nyr. 45:76, *hengerbuckot vet*, *hengerbuckoz* Debrecen NyF. 25:10, 29, MTsz.), *henger-buckó* Bihar, Hajdú, Szabolcs m., *henger-bucka* CzF., *hengerbuckáz(ik)* Márton 1807, CzF. MTsz. Alföld, *hendertuckázik* Felsőbánya MNy. 4:384, *henterbuckázik* MTsz., *hemperbuckázik* (Csintalan napsugár hemperbuckázik a fehér havon) MNy. 2:135.

Nyilvánvaló, hogy az összetétel második tagja az a szócsalád, amelybe a *bucka* is tartozik. A *bucka* (első adat Nátlynál) az Alföldön 'kis homok- v. fövényrakás, dombocska', a Velencei tó mellékén 'ritkás nádas hely' MTsz. Somogyszentbalázsról ezt az adatot közlik: *bucok* (ragozva: *buckot* és *bucokot* CzF.) 'b u c k a, földben maradt fatörzs' Nyr. 36:142; a MTsz.

⁴⁰ A magyar állam életrajza, 85. o. Bpest, [1923.].